

MOZAIKI MCLUHANA. ISTOTA MCLUHANIZMU
WE WSTĘPACH DO KSIĄŻEK WYDANYCH W JĘZYKU
POLSKIM JAKO KLASYKA MEDIOZNAWSTWA

Dariusz Raś

 orcid.org/0000-0002-8112-8748

Mateusz Reptak

 orcid.org/0009-0003-2688-203X

Marta Woźniak

 orcid.org/0000-0003-3991-8153

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
w Krakowie

ABSTRACT

McLuhan's Mosaics. The Essence of McLuhanism in the Introductions to Books Published in Polish as Classics of Media Studies

Marshall McLuhan – media and communication theorist, classic of media studies, creator of the concept of the *global village* and of the division of media into cold and hot media, has been one of the best-known scholars since the 1960s. In 1962, one of his most popular works, “The Gutenberg Galaxy”, was published, in which he first presented the concept of a *global village*. His theses have been, and still are, the subject of much debate and the adoption of opposing positions towards them from the very beginning. They have attracted both acclaim and controversy. The article presents the opinions of researchers of Marshall McLuhan's work contained in the introductions to his books that have been published in Polish. The aim of the article is a qualitative analysis of the introductions in terms of researchers' attitudes towards the media scholar's main thoughts and theses. It allows for the formulation of conclusions relating to the legacy of the media studies classics and the validity of his theses in the era of technological changes caused by the development of artificial intelligence.

Keywords: Marshall McLuhan, mcluhanism, classic of media studies, polish editions, introduction to books

Wprowadzenie

Warto powracać do klasycznych pozycji literatury medioznawczej ze względu na możliwość ich reinterpretacji w kontekście zachodzących przemian na polu komunikacji społecznej. Obecne badania nad AI i zastosowania technologii botów na wielu nowych polach ludzkiej działalności – również w narzędziach komunikacji medialnej – odsyłają nas do mozaikowej metody prezentacji zjawisk stosowanej z powodzeniem przez Marshalla McLuhana. W jednym ze wstępów mcLuhanowskich książek wydanych w języku polskim stwierdzono wyraźnie, że model poznania czasów ery piśmienniczej nie wydaje się zupełnie odpowiedni dla kanadyjskiego autora „Galaktyki Gutenberga”. Do nowych zagadnień należy wyszukiwać nieznane wcześniej narzędzia badawcze. Dlatego McLuhan przyjmuje założenia posttypograficzne, jego metoda posiada bowiem mozaikowy, ciągle wskazujący na inny aspekt czy kluczowy wycinek badanej rzeczywistości. Czy to nie sposób przedstawienia odpowiedni dla obecnych medialnych zjawisk doby AI?

Herbert Marshall McLuhan urodził się 21 lipca 1911 roku w Edmonton w Kanadzie. W 1928 roku rozpoczął studia na Uniwersytecie Manitoba, gdzie uzyskał licencjat, a następnie magisterium. W 1930 roku w studenckim czasopiśmie *The Manitoban* ukazał się jego pierwszy artykuł „Macaulay: What a Man!”. Jak zaznaczył biograf kanadyjskiego medioznawcy Walter Terrence Gordon, McLuhan jeszcze jako dwudziestoletni student na Uniwersytecie Manitoba zapisał w swoim dzienniku, że nigdy nie zostanie naukowcem (Gordon 2002). Edukację kontynuował na Uniwersytecie w Cambridge dzięki rekomendacjom swoich profesorów z Manitoby, m.in. Ruperta Clendona Lodgea, który określił Marshalla mianem najwybitniejszego studenta (Marchand 1989, s. 23). W Cambridge też w 1942 roku obronił swoją pracę doktorską. W.T. Gordon w przedmowie do „The Classical Trivium: The Place of Thomas Nashe in the Learning of his Time” zauważył, że w pracy doktorskiej McLuhana „znajdowały się nasiona” (Gordon 2006, s. 48), które dojrzały w jego późniejszych książkach z lat 60. i 70. (Gordon 2006). Po powrocie z Anglii wykładał na Uniwersytecie Wisconsin (1936–1937). W 1937 roku, głównie pod wpływem prac Gilberta Chestertona, przeszedł na katolicyzm i przez resztę życia związany był z instytucjami edukacyjnymi działającymi pod auspicjami Kościoła katolickiego (Edan 2003, s. 6). W kolejnych latach wykładał na Uniwersytecie St. Louis (1937–1944), Assumption University w Windsorze (1944–1946), w St. Michael’s College, University of Toronto (1946–1979). W 1939 roku ożenił się z Corinne Keller Lewis, z którą miał szóstkę dzieci. W 1952 roku został profesorem zwyczajnym w dziedzinie literatury angielskiej. W latach 1953–1955 pełnił funkcję przewodniczącego seminarium Fundacji Forda na temat kultury i komunikacji, był także współredaktorem magazynu *Explorations* (1954–1959) oraz Dyrektorem Projektu Zrozumienia Nowych Mediów dla Krajowego Stowarzyszenia Nadawców Edukacyjnych i Amerykańskiego Biura Edukacji (1959–1960). W 1963 roku został powołany przez rektora Uniwersytetu w Toronto do utworzenia nowego Centrum Kultury i Technologii w celu badania psychicznych i społecznych konsekwencji technologii oraz mediów. W 1973 roku został nominowany członkiem Papieskiej Komisji Komunikacji Społecznej. Otrzymał wiele prestiżowych nagród i honorowych stopni. Zmarł 31 grudnia 1980 r. w Toronto (Gordon 1997; Coupland 2009).

Działalność, dorobek oraz koncepcje Marshalla McLuhana są przedmiotem rozważań podejmowanych przez medioznawców na całym świecie, w tym również w Polsce. Na temat jego najważniejszych tez w XXI wieku powstały opracowania naukowe Bartłomieja Knosali (Knosala 2017), Kaliny Kukiełko-Rogocińskiej (Kukiełko-Rogocińska 2014), Krzysztofa Loski (Loska 2001) czy pod redakcją Marka Sokołowskiego (Sokołowski 2006). Jednakże pierwsze publikacje dotyczące McLuhana w Polsce zaczęły pojawiać się pod koniec lat 60. Największa liczba artykułów naukowych poświęconych mu ukazała się w drugiej połowie lat 70. Jak zaznacza Kalina Kukiełko-Rogocińska, która podjęła próbę usystematyzowania polskich interpretacji dorobku McLuhana opublikowanych w XX wieku, „interpretacje poglądów McLuhana dokonane przez polskich autorów – takich jak Jakubowicz, Lalewicz, Toeplitz czy Ryszkowie – w latach 70. na stałe wyznaczyły w Polsce kierunek myślenia o tym autorze i są punktem wyjścia dla większości analiz dokonywanych w latach późniejszych” (Kukiełko-Rogocińska 2013, s. 160). Zauważa ona również interesującą chronologię dotyczącą polskiego rynku wydawniczego związanego z postacią McLuhana:

Jako pierwsza w polskim tłumaczeniu została opublikowana w 1974 roku krytyczna książka Jonathana Millera „Spór z McLuhanem”, a dopiero rok później polski wybór pism jej tytułowego bohatera. Na dziesięciolecie narzuciło to specyficzne nastawienie polskich czytelników do McLuhana: zdecydowanie krytyczne, nieco ironiczne, ale przede wszystkim doszukujące się w jego postrzeganiu świata nieuprawnionego optymizmu, powodowanego zachłyśnięciem się funkcjonowaniem i oddziaływaniem nowoczesnych mediów (Kukiełko-Rogocińska 2017, s. 205).

W opinii Jolanty Chwastyk-Kowalczyk zainteresowanie dziełami McLuhana „wzrosło ponownie dopiero wraz z nadejściem rewolucji cyfrowej w latach 90. XX w. Pojawiły się wówczas liczne opracowania próbujące wy tłumaczyć fenomen jego popularności i przedstawić miejsce jego poglądów w szerszym kontekście” (Chwastyk-Kowalczyk 2018, s. 99). Podobnie twierdzi Tomasz Goban-Klas, pisząc w 2000 roku o umiarkowanym renesansie mcluhanizmu, który trwa od kilkunastu lat. Jak stwierdza:

Nie odnosi się on do pogłębionej analizy jego twórczości, a jest to raczej powrót do McLuhana jako guru refleksji o mediach. Dostrzeżono bowiem głęboką prawdę w stwierdzeniu, że to nie tyle konkretne przekazy (coż takiego nowego jest w obecnym zalewie informacji?), co raczej ogół właściwości nowych mediów zmienia człowieka i zmienia jego świat (Goban-Klas 2000, s. 10).

Według bibliografii Philipa Marchanda, zawartej w książce „The Medium and the Messenger”, McLuhan jest autorem lub redaktorem 18 książek i 109 artykułów (Marchand 1989, s. 301–302). W tym miejscu należy wymienić choćby kilka uznawanych za najważniejsze w dorobku McLuhana. Do pierwszej z nich należy „The Mechanical Bride: Folklore of Industrial Man” wydana w 1951 roku. W niej McLuhan zajmuje się tematem dysonansu nowoczesnego państwa, w którym przez

mechanizmy rynkowe zdehumanizowano każdą sferę życia człowieka (Knosala 2007, s. 301). W „Report on Project in Understanding New Media” z 1960 roku badacz z Kanady przedstawił wskazówki do nauczania w szkołach średnich na temat wpływu i natury mediów. W tym samym roku wraz z Edmundem Carpenterem wydał książkę „Explorations in Communication: An Anthology”. Sformułowali oni swoje spostrzeżenia o nowych mediach w zelektryfikowanym świecie. W wydanej w 1962 roku „The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man” McLuhan opisuje głównie negatywne konsekwencje wynalezienia prasy drukarskiej i jej późniejszy użytek – popularyzację i masowość druku. W pozycji tej wprowadził termin *globalna wioska* (Kukiełko-Rogozińska 2017, s. 197). Dwa lata później w 1964 roku ukazała się książka „Understanding Media: The Extensions of Man”. Autor badał w niej teorię mediów i wnioskował, że przedmiotem analizy winno być samo medium – jego technologia, a nie wyłącznie przekaz, co ujmuje w stwierdzeniu *Medium jest przesłaniem*. Definiuje również media zimne i gorące. Następnie, w 1967 roku przy współpracy z Quentinem Fiorem i JerOMEM Agelem, McLuhan wydał książkę „The Medium Is the Massage: An Inventory of Effects”, która stanowi połączenie znanych, zebranych tekstów tego autora z ilustracjami oraz fotografiami FIORA. Kolejne dwie książki napisał wraz z Harley Parker: „Through the Vanishing Point: Space in Poetry and Painting” oraz „Counterblast”. Ostatnią pozycją wydaną za jego życia (1977) jest napisana wraz z ERIKIEM McLuhanem i KATHRYN HUTCHON „City as Classroom: Understanding Language and Media”. Współautorem tej książki jest jego syn Eric McLuhan, a zawiera ona podsumowanie poglądów o technologii oraz opracowaną tetradę, ujmującą skutki i efekty mediów wraz z procesami społecznymi (Logan 2021). Natomiast „Laws of Media: The New Science” opublikowano już po śmierci McLuhana.

W niniejszym artykule przedstawione zostaną opinie badaczy twórczości McLuhana zawarte we wprowadzeniach do jego książek, które zostały wydane w języku polskim. Celem artykułu jest analiza jakościowa wstępów pod kątem ustosunkowania się badaczy do głównych myśli i tez słynnego medioznawcy. Niektóre wnioski mogą metodologicznie wspomagać analizę zjawisk obecnej dekady zdominowanej dyskusją wokół stosowania AI w nowych technologiach komunikacyjnych.

Publikacje książkowe Marshalla McLuhana wydane w języku polskim

W języku polskim zostało wydanych pięć książek McLuhana zawierających tłumaczenie całościowe wybranego dzieła lub obejmujących zbiór wybranych tekstów. W języku polskim klasyk medioznawstwa doczekał się niewielu pozycji książkowych. Na 18 książek tego autora pięć przetłumaczono na polski. Druk „Galaktyki Gutenberga. Tworzenie człowieka druku” miał za to trzy edycje (tabela 1). Warto zauważyć, że w polskich wydawnictwach zawarto przekład wielu fragmentów i artykułów kanadyjskiego badacza najistotniejszych dla prezentacji jego myśli. Taki przynajmniej zamysł przyświecał wydawcom, począwszy od lat 60. XX wieku.

Tabela 1. Książki McLuhana wydane w języku polskim

Tytuł oryginalny	Tytuł w języku polskim	Liczba wydań	Wydawnictwo, miejsce i rok wydania	Redakcja	Autor wstępu
-	Środek jest przekazem. Wybór fragmentów z książki „Understanding Media: The Extensions of Man”	1	Wydawnictwo Radia i Telewizji Ośrodek Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych, Warszawa 1968	brak nazwisk	redakcja – brak nazwisk
-	Wybór pism: przekazańniki, czyli przedłużenie człowieka. Galaktyka Gutenberga. Poza punktem Zbiegu	1	Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1975	redakcja: Krystyna Krzymowska, tłumaczenie: Karol Jakubowicz	Krzysztof Teodor Toeplitz
Essential McLuhan	Wybór tekstów	1	Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2001	redakcja: Eric McLuhan, Frank Zingrone, przekład: Ewa Różalska, Jacek M. Stokłosa	Eric McLuhan, Frank Zingrone
Understanding Media: The Extensions of Man	Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka	1	Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004	tłumaczenie: Natalia Szczucka	Lewis H. Lapham
The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man	Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku	3	Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2017, 2019, 2021	przekład: Andrzej Wojtasik	Grzegorz Godlewski (wstęp), Kalina Kukielko-Rogozzińska (nota redakcyjna)

Źródło: opracowanie własne

Pierwszą książką z myślami McLuhana wydaną w języku polskim był „Środek jest przekazem”, tytuł obejmujący wybór fragmentów z książki „Understanding Media: The Extensions of Man”. Została ona wydana w 1968 roku przez Wydawnictwo Radia i Telewizji w Warszawie i nie zawiera nazwisk autorów wstępu. Wprowadzenie opatrzone podpisem „Od Redakcji”. Zaprezentowano w niej trzy rozdziały z książki „Understanding Media: The Extensions of Man” wydanej w 1964 roku.

Kolejna pozycja, czyli „Wybór pism: przekażniki, czyli przedłużenie człowieka. Galaktyka Gutenberga. Poza punktem zbiegu”, to książka wydana przez Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe w 1975 roku w Warszawie. Publikacje w niej zawarte wybrał Jacek Fuksiewicz, przetłumaczył Karol Jakubowicz, redaktorem wydania była Krystyna Krzymowska. Wprowadzenie do książki nosi tytuł „Marshall McLuhan – prorok elektronicznego zbawienia”, liczy 37 stron, a napisał je Krzysztof Teodor Toeplitz. Urodził się on 28 stycznia 1933 roku w Otrębusach, zmarł 30 marca 2010 roku w Warszawie. Był krytykiem filmowym, dziennikarzem, wykładowcą, scenarzystą oraz kierował studium filmowym „Kadr”. Jako dziennikarz pracował m.in. w: *Nowej Europie*, *Szpilkach*, *Polityce* czy też w *Wiadomościach Kulturalnych*, w których pełnił funkcję redaktora naczelnego. Wykładał w Szkole Filmowej w Łodzi oraz w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej w Warszawie. Stworzył scenariusze do serialu „Czterdziestolatek” czy filmów „Gorączka” i „Motylem jestem, czyli romans czterdziestolatka”. W jego zainteresowaniach badawczych oprócz kultury popularnej i filmów znajdował się także komiks. Należał do niewielu teoretyków w PRL zajmujących się tym zagadnieniem estetycznym. W 1985 roku wydał na ten temat książkę pt. „Sztuka komiksu” (Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny 2003, s. 326). Był także autorem wstępu do polskiego wydania książki Jonathana Millera „Spór z McLuhanem”.

Do kolejnej pozycji – „Wybór tekstów” – wydanej w 2001 roku w Poznaniu, wstęp napisali Eric McLuhan oraz Frank Zingrone. Tłumaczenia dokonali Jacek M. Stokłosa oraz Ewa Różalska. Eric McLuhan to najstarszy syn Marshalla McLuhana i jego ścisły współpracownik. Urodził się 19 stycznia 1942 roku w Kanadzie, zmarł 18 maja 2018 w Kolumbii. Badał teorię komunikacji oraz ekologię mediów. Był wykładowcą na uniwersytetach i uczelniach w Kanadzie oraz Stanach Zjednoczonych. W 1980 roku wraz z Rogerem Daviesem opracował warsztaty Thinking and Writing i wspólnie założyli McLuhan & Davies Communications, Inc., w celu pomocy profesjonalistom biznesowym w ich umiejętnościach pisania i redagowania tekstów. Pozostawił po sobie liczne artykuły naukowe i książki, m.in. „Sensus Communis – Synthesis, and the Soul” oraz serii „The Human Equation” (Dr. Eric McLuhan B.Sc., M.A., Ph.D., b.r.). Natomiast współautor wprowadzenia Frank Zingrone urodził się 16 sierpnia 1933 roku w Toronto i tam też zmarł 13 grudnia 2009 roku. Był pisarzem, poetą, krytykiem i wykładowcą. Współtworzył uniwersytecki wydział komunikacji na York University. W latach 1980–1985 w *Canadian Journal of Communication* pełnił funkcję zastępcy redaktora naczelnego. Stworzył wiele referatów naukowych, artykułów w gazetach i czasopismach, a także książek, w tym „Essential McLuhan” (współredaktor) i „The Media Symplex: At the Edge of Meaning the Age of Chaos” (Inventory of the Frank Zingrone fonds, b.r.).

Autorem wprowadzenia „MIT Press – Wieczna terażniejszość” do książki „Zrozumieć Media. Przedłużenia człowieka” jest Lewis Henry Lapham. Pozycja ta została wydana w 2004 roku przez Wydawnictwa Naukowo-Techniczne. Lapham urodził się 8 stycznia 1935 roku w San Francisco. Był redaktorem amerykańskiego miesięcznika *Harper’s Magazine* w latach 1976–1981 oraz 1983–2006. Założył *Lapham’s Quarterly* – kwartalnik poświęcony historii i literaturze. Znałe są jego liczne książki o polityce i sprawach bieżących, m.in. „Money and Class in America”, „The Wish for Kings: Democracy at Bay” czy też „Age of Folly: America Abandons Its Democracy”. Jego artykuły pojawiały się w takich tytułach, jak *The Wall Street Journal*, *The New York Times* i *Life* (Independent Institute, b.r.). Wykładał na swojej rodzimej uczelni Yale, a także na Dartmouth, University of Minnesota, Stanford, Princeton oraz University of Michigan (Lapham’s Quarterly, b.r.).

Najwięcej polskich wydań doczekała się książka „Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku”. Wydana została w Polsce trzykrotnie – w roku 2017, 2019 oraz 2021. Jest tłumaczeniem książki „The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man” wydanej w 1962 roku w Toronto. Dzieło przetłumaczył Andrzej Wojtasik. Wprowadzenie składa się z dwóch części: „Wstępu do wydania polskiego” autorstwa Grzegorza Godlewskiego oraz „Noty Redakcyjnej” napisanej przez Kalinę Kukiełko-Rogozińską. Grzegorz Godlewski zajmuje się antropologiczną teorią kultury oraz antropologią słowa. Jest autorem takich książek, jak „Luneta i radar” i „Lekcja kryzysu. Źródła kulturalizmu Floriana Znanieckiego” oraz przetłumaczył publikację Jacka Gody’ego „Logika pisma a organizacja społeczeństwa”. Współredagował również wiele akademickich podręczników antropologicznych oraz tomów zbiorowych, pozostaje też czynnym wykładowcą akademickim (IKP UW, b.r.). Natomiast Kalina Kukiełko-Rogozińska jest socjologiem i kulturoznawcą oraz zajmuje się przede wszystkim szeroko ujętą relacją sztuki i mediów. Opublikowała dwie książki – „Między nauką a sztuką. Teoria i praktyka artystyczna w ujęciu Marshalla McLuhana” oraz „Współczesna wojna na fotografiach Rity Leistner”.

Autorzy wstępów należą więc do zróżnicowanych środowisk naukowych. Pierwszy, najstarszy ze wstępów, został napisany przez redakcję Wydawnictwa Radia i Telewizji w Warszawie. Inne posiadają ściśle określonych autorów, którzy pochodzą z ośrodków tak krajowych, jak i zagranicznych – przedstawiają oryginalne spojrzenie na tezy kanadyjskiego badacza należącego przecież do kręgu deterministów technologicznych, twierdzących jak Harold Innis, że istnieje ścisły związek między sposobami komunikowania się a formami cywilizacyjnymi. Naukowa, polityczna i społeczna pasja autorów powoduje, że wstępy są zaangażowane w twórczy dialog z tezami medioznawcy zza oceanu. McLuhan opracował i upowszechniał najszerzej m.in. tezę przedłużeń (technologia to pewne przedłużenie człowieka), tezę środowiska („media są naturą”) oraz tezę przeciwko treści (społeczeństwa są kształtowane przez naturę mediów bardziej niż przez przekazywane treści) (Determinizm technologiczny w ujęciu Marshalla McLuhana, 2015). Autorzy wstępów poszukiwali dialogu z wymienionymi koncepcjami, oczywiście w związku z obszarami nauki, które były im w tamtym czasie najbliższe.

Dialog z mcluhanizmem – analiza wstępów

We wprowadzeniu do książki „Środek jest przekazem”. Wybór fragmentów z książki „Understanding Media: The Extensions of Man” redakcja przedstawia dorobek naukowy McLuhana i wyjaśnia jego dwie najpopularniejsze tezy. Odnosząc się do pierwszej myśli, prezentuje go jako kreatora alternatywnej koncepcji historii, w której środki masowego przekazu znacząco wpływają na rozwój społeczeństwa, stanowiąc jednocześnie „przedłużenie” – uzewnętrznienie osobowości człowieka. Jak zaznaczają piszący, sformułowanie *the medium is the message* stało się do tego stopnia popularne, że amerykańscy studenci nosili je wypisane na tak zwanych *buttons*, czyli na okrągłych plakietkach. Kolejną z myśli McLuhana, którą przywołali autorzy wstępu, jest podział na media gorące i media zimne. W wieku elektroniki wg McLuhana dominują środki zimne, dzięki którym człowiek angażuje się w różne otaczające go aspekty. Te doznania społeczeństwo konsumuje wszystkimi dostępnymi zmysłami.

Pozycję „Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka” redaktorzy określają mianem kontrowersyjnej. Jednakże zaznaczają, że człowiek zawodowo związany z mass mediami powinien zapoznać się z tą publikacją, ponieważ „zjawisko mcluhanizmu zatoczyło już tak szerokie kręgi, że trudno go nie dostrzec” (Redakcja 1968, s. 3). W tym kontekście interesującym aspektem jest polaryzacja stanowisk odnośnie do postrzegania McLuhana. Redakcja przywołuje opinie różnych krytyków, bez wskazywania konkretnych nazwisk. Według nich niektórzy krytycy poszukują analogii pomiędzy mcluhanowską koncepcją historii a teorią marksistowską, inni ją porównują z tezami Maxa Webera. Jednakże pozostają zgodni co do tego, że publikacje McLuhana są „kopalnią co najtrafniejszych aforyzmów filozofów i naukowców XX wieku” (Redakcja 1968, s. 2). Według redakcji McLuhan w tamtejszych czasach zaliczał się do grona najpopularniejszych naukowców amerykańskich. Choć bowiem był Kanadyjczykiem, to został przyporządkowany do amerykańskich naukowców ze względu na fakt powiązania z amerykańskim środowiskiem akademickim. Dodatkowo w momencie druku w Polsce omawianej książki pełnił on funkcję kierownika katedry nauk humanistycznych na Uniwersytecie Fordham w Nowym Jorku. Redakcja Przywołuje także inne określenia dotyczące McLuhana: „Krytycy zwą go «prorokiem naszego wieku», «pop socjologiem», «najbardziej stymulującym umysłem naszych czasów», «kongenialnym, wybitnie twórczym myślicielem», a nawet «geniuszem»” (Redakcja 1968, s. 1). Redakcja wskazuje także na dysonans między zarzutami o sztuczną autoreklamę, pseudonaukowość, szarlatanerię oraz powierzchowność a stawianiem McLuhana na równi z wybitnymi postaciami ze świata naukowego, takimi jak Zygmunt Freud, Le Corbusier, Albert Einstein czy Isaac Newton. Autorzy wstępu zaznaczają, że czytając analizowaną książkę, należy w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na własne tendencje myślowe odnośnie do pojmowania terminów w nich zawartych. W tym kontekście przywołują nazwisko Karola Irzykowskiego, który „burzył tradycyjne rozgraniczenie pomiędzy treścią i formą” (Redakcja 1968, s. 3). W ostatniej części wprowadzenia przedstawiona została bibliografia wybranych artykułów naukowych, które znajdują się w archiwum instytucji.

We wstępie do „Wyboru pism: przekązniki, czyli przedłużenie człowieka. Galaktyka Gutenberga. Poza punktem zbiegu”, zatytułowanym „Marshall McLuhan – prorok elektronicznego zbawienia”, Krzysztof Teodor Toeplitz powołuje się na aforystyczny styl McLuhana, liczne paradoksy w jego sformułowaniach i trudne do rozszyfrowania hasła, ale dostrzega w nich pokaz sztuki, czyli artyzm uczonego. Zaznacza, że styl McLuhana nie jest jedynie pozą lub sztuczną kreacją, lecz głęboko wpisuje się w jego naturę. Opisuje również wyrazisty podział wśród jego odbiorców na krytyków i zwolenników: „McLuhan, będąc najgłośniejszym wizjonerem kultury współczesnej, dzieli więc równocześnie los wszystkich wizjonerów, znajdujących się zawsze pomiędzy entuzjastycznym zachwytem swych zwolenników a totalną negacją swych wrogów” (Toeplitz 1975, s. 9). Toeplitz ukazuje także wpływ teorii McLuhana na społeczeństwo. Przywołuje m.in. generała Charles’a de Gaulle’a, który odpowiednio do środka przekazu adaptował formę swojej prezentacji. Występując w telewizji, czyli w środku zimnym, sam również przyjmował postawę zimną i nie odgrywał oratorskiej mowy: „Stawał się raczej rezonującym, skromnym gościem w domach swoich francuskich wyborców niż płomiennym deklamatorem” (Toeplitz 1975, s. 39). Wskazuje na przełożenie teorii McLuhana na praktykę. Chwaląc liczne pozytywne dokonania uczonego, zaznacza jednak, że jego nomenklatura, podział naukowy, a także niekonsekwencja w terminologii odbiegają od przyjętych zasad akademickich. W opinii tego krytyka pomimo wprowadzenia nowych dziedzin w zakresie nauk syntetyzujących McLuhan nie ułożył swoich poglądów w logiczny system, który byłby wewnętrznie zharmonizowany. Nie zyskał aprobaty wśród naukowców, mimo że mcluhanizm stał się przedmiotem wielu wykładów zarówno w Ameryce, jak i Europie.

Toeplitz omówił dwa charakterystyczne momenty w biografii naukowej McLuhana. Pierwszym z nich było zetknięcie się z Ameryką dopiero w wieku dwudziestu kilku lat, gdyż wcześniejszy okres spędził w angielskim klimacie intelektualnym. Drugim natomiast fakt, że wcześniejsze zainteresowania przyszłego medioznawcy kierowały się ku dawnej kulturze literackiej – elżbietańskiej literaturze angielskiej oraz klasycznej tradycji literatury anglosaskiej. Do nich doszło jeszcze przejście z protestantyzmu na katolicyzm i niechęć do protestantów oraz nowoczesnej przemysłowej kultury przez pierwsze kilka lat kariery. Toeplitz przywołał w tym aspekcie opinię Jonathana Millera opisującą czasy przed zmianą myślenia Marshalla: „W połowie lat czterdziestych McLuhan wciąż jeszcze tkwił w dobrze skądinąd znanej kulturowej nostalgii. Powtarzające się wątki konserwatywnego agraryzmu na podobieństwo monotonnej fugi powracają w esejach z lat czterdziestych” (Toeplitz 1975, s. 22).

Autor wstępu odniósł się także do książki „Galaktyka Gutenberga”, która według niego okazała się najgłośniejszą książką Marshalla. Tam jego teorie nabrały charakteru filozoficznego oraz umieszczone zostały na szerokim tle historycznym, a więc bardziej interdyscyplinarnie. Według Toeplitza po „Mechanicznej pannie młodej” i „Galaktyce Gutenberga” kolejne teksty McLuhana stały się właściwie zonglerką jego dotychczasowych teorii, przedstawianymi w różnej formie, także poprzez interpretacje graficzne oraz przy współpracy z innymi autorami, stanowiąc zbiór wszystkich tez, które złożyły się w jedną zbiorczą teorię mcluhanizmu

(Toeplitz 1975, s. 22–23). Jak stwierdził Toeplitz na końcu rozważań: „W szkicu tym starałem się przedstawić rozmaite aspekty teorii McLuhana nie pretendując bynajmniej, aby przyczynić się w ten sposób do złagodzenia panujących wokół niej kontrowersji” (Toeplitz 1975, s. 41).

W „Wyborze tekstów” w pierwszej kolejności przedstawiony został krótki życiorys McLuhana. Eric McLuhan i Frank Zingrone zwrócili uwagę na pionierstwo McLuhana w odkryciach na temat zachodzących zmian wśród odbiorców mediów w sposobie postrzegania. Ponadto wskazali na powiązanie elektryczności z rewolucją w sferze informacyjnej. Jak zauważyli, McLuhan powszechnie miał opinię proroka lub wroga piśmiennictwa i druku. Jednak „w rzeczywistości tkwił on głęboko w kulturze opartej na piśmie, lecz zarazem posiadał zaskakującą zdolność przewidywania” (Zingrone, McLuhan 2001, s. 9). Zwrócili uwagę na fakt, że początkowo McLuhan nie był rozumiany. Nie bez przyczyny źle interpretowano jego tezy w celu ochrony własnej pozycji zarówno osobistej, jak i naukowej. Odnosząc się do jego stylu stwierdzili: „Złożoność jego koncepcji oraz stosowany przezeń aforystyczny styl sprawiały, że dostęp do jego prac wydaje się być trudny; miejscami zdają się adresowane tylko do wybranych” (Zingrone, McLuhan 2001, s. 9). Zaznaczyli równocześnie, że wskazówki McLuhana do poruszania się po nowym świecie elektronicznych środków przekazu są nad wyraz trafne, gdyż nadal w pełni nie jesteśmy w stanie określić całego paradygmatu mediów. Przywołując krytykę przeciwników McLuhana, przytoczyli używane przez nich sformułowanie „co za nonsens”. Wskazali oni jednak na jedyny sensowny według nich zarzut, który można przypisać jego pracom, a mianowicie, że „za bardzo opierał się na przeszłości, a jego prace są miejscami przeładowane erudycją” (Zingrone, McLuhan 2001, s. 16). W tym kontekście podzielił się spostrzeżeniem, że poprzez różne interpretowanie teorii McLuhana w mediach uczony ten odbierany był jako człowiek paradoksu. Wiele osób rozumiało tylko pojedyncze jego tezy i używało ich wybiórczo, często bez odniesienia do autora. Z tego też powodu McLuhan „stał się przedmiotem wyjątkowego aktu kulturowego kanibalizmu” (Zingrone, McLuhan 2001, s. 19).

Zingrone i Eric McLuhan zwrócili także uwagę, że zgłębianie wiedzy z prac Marshalla McLuhana wymaga zmiany sposobu postrzegania, a dokładniej otwartości na inne rozumienie terminów czy utartych schematów myślowych. Podkreślili również wartość naukową tych tekstów, gdyż „nadal stanowią najlepszy sposób odkrywania podstawowej struktury i sensu w świecie, który najczęściej wydaje się niezmiernie przeładowany sprzecznymi informacjami” (Zingrone, McLuhan 2001, s. 22). Wspomnieli ponadto o transformacjach, jakie zachodzą u ludzi dotkniętych przez niewyszukany przekaz medialny, który zamiast rozwijać intelektualnie, bardziej oddziałuje na emocje. Tym samym dotychczasowe tradycyjne sposoby komunikacji takie jak słowo pisane i słowo mówione stały się zagrożone. Co istotne, McLuhan właśnie to przedstawiał w swoich pracach, odrzucając wyizolowane idee intelektualistów i skupiał się na różnorodnych kontekstach, w których te argumenty są osadzone. Autorzy zaznaczają, że to właśnie złote myśli Marshalla „umożliwiają przedstawienie kilku poziomów świadomości jednocześnie” (Zingrone, McLuhan 2001, s. 14).

W momencie wydania wersji polskiej książki „Understanding Media: The Extensions of Man” miała już trzydzieści lat. Według Lewisa Laphama osiągnęła miano Biblii już w kilka miesięcy od momentu jej wydania. Dzięki tej pozycji słownik zyskał kilka nowych pojęć, takich jak: *wiek informacji*, *globalna wioska* oraz *media (środki przekazu)*. Lapham opisuje, że ani jeden z pięciuset krytyków nie pojął w pełni znaczenia słów McLuhana o telewizji jako zimnym środku przekazu, a druku jako gorącym. Jednak to one były katalizatorem do uchwycenia sensu przeprowadzenia wartej czterdzieści milionów dolarów reklamy, która była kolażem starych opon samochodowych na śmietniku. Lapham ocenia, że poglądy Marshalla nie współgrały z czasami, w jakich je głosił, i stały się bardziej aktualne dopiero w latach 90., ponieważ znaczenie myśli McLuhana wzrastało wraz z postępem technologii. W opinii Laphama „myśl McLuhana – raz błyskotliwa, raz niejasna – ma cechy właściwe epistemologii, które przypisuje on elektrycznym środkom przekazu, czyli nieliniowość, powtarzalność, nieciągłość, intuicyjność, posługiwanie się analogią, a nie kolejnymi argumentami” (Lapham 2004, s. 17). Lapham zauważa pewien stopień chaotyczności myśli McLuhana, ponieważ wiele sformułowań użytych na początku książki wyjaśnia dopiero po kilkuset stronach, nierzadko zapisując je na marginesie. Dalej autor ocenia, że jedne przykłady podane przez McLuhana są wartościowe, inne zaś niekoniecznie. Autor przypomina także powtarzane często przez McLuhana stwierdzenie, że jego myśli nie są teorią naukową, a raczej tropem literackim. Wynika to z jego obeznania z literaturą angielską i rozległą wiedzą naukową. Jego książki mogą być odczytywane jako kalambury, w których ciągle w roli autorytetów przywołuje pisarzy z epoki druku. Według Laphama McLuhan z ironią odnosi się do opinii krytyków elektronicznych środków przekazu.

Lapham ocenia książkę „Zrozumieć media” jako dzieło posiadające swoje odniesienie w rzeczywistości, co popiera własnymi doświadczeniami z pracy w telewizji. Zaznacza, że czytelnik może przeczytać losowo wybrany fragment publikacji i o ile potrafi go zrozumieć – odnaleźć w nim wartość. Autor wprowadzenia zaznacza bowiem, że „niektóre z obserwacji McLuhana prowadzą donikąd; inne zasługują na co najmniej pięćdziesiąt stron dalszego komentarza i dziwi mnie, że w ciągu ostatnich 30 lat, pomimo ciągłego i obsesyjnego narzekania na nowe środki przekazu (ich wszechstronność i wrodzoną niegodziwość) tak niewielu krytyków wzięło pod uwagę jego teorie” (Lapham 2004, s. 20).

Lapham stwierdza, że wiele hipotez McLuhana sprawdziło się w rzeczywistości w okresie od oryginalnego wydania książki z 1964 roku do wydania MIT Press, m.in. nastąpiła zapowiedziana przez McLuhana zmiana programów na studiach na model wielokulturowości. Autor wprowadzenia szczególnie jednak pochyła się nad tematem koherencji złych wiadomości z większą i lepszą sprzedażą reklam: „McLuhan trafnie zauważa, że to właśnie złe wiadomości (doniesienia o skandalach seksualnych, kłóskach żywiołowych i brutalnych zabójstwach) najlepiej sprzedają dobre wiadomości, czyli reklamę. Złe wiadomości są jak mowa przyciągająca frajerów do namiotu” (Lapham 2004, s. 21). Lapham zauważa również, że jeżeli czytelnik będzie traktować dzieło McLuhana jako swoistą mapę po sztucznym tworze, jakimi są wszelkie techniki komunikacyjne, dostrzeże w niej świat znany

właśnie z wiadomości, przepełniony produktami – taki, gdzie każda ludzka istota traktowana jest jako towar. Pamięć historyczna wówczas traci na znaczeniu, a istotny staje się m.in. jedynie teraźniejszy przekaz informacji czy najnowsza muzyka. Lapham traktuje świat opisywany przez McLuhana jako przynależny do swoich lat młodości, w którym „od pisarza nie można oczekiwać, iż będzie również akrobatą lub gospodarzem talk-show” (Lapham 2004, s. 26). Granice te w opinii Laphama zatarły się przez kolejne dziesięciolecia, a przyczynami tych zmian okazał się rozwój techniki.

Autor omawianego wstępu zauważa również, że po wydaniu książki „Zrozumieć media: przedłużenia człowieka” McLuhan „stał się czołową wyrocznią stulecia” (Lapham 2004, s. 15). Określa go także jako tajemniczego człowieka wierzącego w to, że odejście słowa pisanego jest jedynie dostrzeżeniem pewnej oczywistości. Przywołuje wydarzenie, kiedy to *New York Herald Tribune* w 1965 roku ogłosił McLuhana „najważniejszym myślicielem od czasów Newtona, Darwina, Freuda, Einsteina i Pawłowa” (Lapham 2004, s. 15). Jak zaznacza, teorie głoszone przez McLuhana były odbierane jako istotne, ale niewiele osób potrafiło je pojąć, z tego też względu na ogół McLuhana określano jako „dealera teorii masowego komunikowania” (Lapham 2004, s. 16).

We wstępie „Galaktyka Gutenberga, czyli kosmos Marshalla McLuhana” Grzegorz Godlewski odnosi się do najgłośniejszej i zarazem uznawanej za najlepszą książkę McLuhana – „Galaktyki Gutenberga”. Jak zaznacza, postanawia przyrzeć się myśli słynnego wizjonera z pewnego dystansu badawczego, „zarazem pozostawiając na boku dekady jej recepcji, kolejne warstwy odczytań i zastosowań, które bywały twórcze i płodne, lecz częściej prowadziły do jej postępującej redukcji i «ogółacania» – operacji przypisywanych w tej książce «umysłowi typograficznemu»” (Godlewski 2021, s. 10). Godlewski zauważa, że McLuhan posiada ugruntowaną pozycję „prekursora kulturowych badań mediów, autora podstawowych rozpoznań w tej dziedzinie i twórcy kategorii ją porządkujących” (Godlewski 2021, s. 9). Choć jednak jego tezy są oczywiste, bywają obecnie niewystarczające i zbyt ogólne w porównaniu ze szczegółowymi koncepcjami badawczymi. McLuhan bywa więc w jego opinii pomijany z uwagi na nowe media, które z racji swojej złożoności i innowacyjności są przez naukowców traktowane jako osobne byty, odcięte od mediów wcześniejszych.

Godlewski twierdzi również, że mnogość interpretacji „Galaktyki Gutenberga” przyczyniła się do zubożania znaczeń w niej zawartych. Zaznacza, że ponowny odbiór tej pracy przyczynia się do odkrycia zupełnie nowych spostrzeżeń. Według niego przewidywania McLuhana szybko się z dezaktualizują, jednak te postawione w omawianej książce pozostają ciągle aktualne z uwagi na ich historyczny charakter. Dlatego też autor „Galaktyki...” staje się członkiem historii kultury, czyli innej dziedziny nauki niż ta, w której publikował. Jak zaznacza, metodologia badań przyjęta przez McLuhana odbiega od modelu poznania obecnego w czasach ery piśmienniczej i przyjmuje założenia posttypograficzne (Godlewski 2021, s. 11–12). Godlewski tłumaczy także, że „Galaktykę Gutenberga” nie sposób streścić lub też usystematyzować, posiada ona bowiem mozaikowy sposób przedstawienia. Linearne streszczenie nie jest tu więc właściwe: „więcej, można powiedzieć, parafrazując

McLuhana, że w przypadku tej książki sama forma przekazu jest też przekazem” (Godlewski 2021, s. 16).

W kontekście stylu McLuhana proponuje zdefiniowanie formy przekazu jako kontrtekstowej, która to w swojej niewzorcowości i eksperymentalności stawia czytelnika przed obowiązkiem konkretyzacji i dopełniania kwestii otwartych, wynikających z ram stawianych przez organizację tekstową przekazu myśli. Tę kontrtekstową formę przekazu puentuje: „I to jest właśnie kosmos Marshalla McLuhana, jego najdalsza granica” (Godlewski 2021, s. 28).

Kalina Kukiełka-Rogocińska w „Nocie redakcyjnej” określa „Galaktykę Gutenberga” jako książkę niezwykłą. Pozycja ta jest według niej napisana prozą poetycką. Zaznacza, że nietuzinkowa i nietradycyjna narracja McLuhana była niezwykle trudna do przetłumaczenia. Podobnie dla czytelnika wymagający w odbiorze może być ten styl. Autorka wskazuje na problem w zrozumieniu istoty jego poglądów z uwagi na obszerność poruszanych tematów, dowolną interdyscyplinarność czy też niezwykle zestawienia faktów. Kukiełka-Rogocińska przytacza również anegdotę, że napisanie książki zajęło McLuhanowi dwa tygodnie, a bezpośrednią inspirację do jej napisania stanowił esej jego znajomego z Uniwersytetu w Toronto. Motywacja po przeczytaniu pracy Harolda A. Innisa była tak wielka, że bardzo szybko złożył książkę z wszelkich tekstów oraz własnych notatek (Kukiełka-Rogocińska 2021, s. 31). Jak twierdzi autorka: „Jedną z najważniejszych cech «Galaktyki Gutenberga» jest jej nieszablona forma wyводу. Autor zrywa w niej ze sztywnym, akademickim tokiem dyskursu naukowego, i wzorując się na pracach swojego ulubionego pisarza – Jamesa Joyce’a, porzuca jednowymiarowość i linearność kompozycji na rzecz mozaikowości oraz braku określonej perspektywy” (Kukiełka-Rogocińska 2021, s. 31). Kukiełka-Rogocińska zwraca także uwagę na aktualność tez McLuhana: „Autor był niezwykle erudytą i wielość wątków, tematów i historii przedstawionych w «Galaktyce Gutenberga» może chwilami wręcz oszałamiać. Ale być może właśnie z tego powodu upływ czasu nie pozbawił jej intelektualnej świeżości i aktualności przedstawionych w niej koncepcji” (Kukiełka-Rogocińska 2021, s. 34).

Analizując omawiane wstępy, można zauważyć, że Eric McLuhan i Frank Zingrone napisali najbardziej pochwalne wprowadzenie i ten właśnie aspekt odróżnia ich od innych autorów, którzy wyrażali swoje opinie nie tylko w pochlebny sposób. Zawierają one zarówno pozytywne punkty myśli i spostrzeżeń McLuhana, jak i punktują jego niedoskonałości. Najczęstszym minusem okazuje się nieusystematyzowana i aforystyczna forma przedstawiania dedukcji oraz wniosków przez McLuhana. Wraz z upływającym czasem, czyli w publikacjach następujących po sobie, widoczne staje się, że uczony zyskuje coraz bardziej ugruntowaną pozycję jako klasyk medioznawstwa.

Podsumowanie

Na podstawie lektury wstępów do polskich wydawnictw mcluhanowskich można sformułować trzy spostrzeżenia odnoszące się do współczesności, zwłaszcza w kontekście AI jako nowego trendu w sektorze komunikacji i spodziewanych według teorii determinizmu zmian zachowań społecznych. Po pierwsze, do obowiązków odbiorców, badaczy i użytkowników mediów należy konkretyzacja i dopełnianie kwestii otwartych przez McLuhana, w tym idei odpowiedzialności za jego przestrogi przedstawiane aforystycznie, a związane z nowością otoczenia technicznego człowieka i nieznanymi wcześniej narzędziami komunikacji. McLuhan nie podaje gotowych rozwiązań czy recept na obserwowalną technicyzację otoczenia człowieka. Wpływ otoczenia środków przekazu na zachowania człowieka jest oczywisty w każdym wieku rozwoju mediów.

Po drugie, interesująca pozostaje sama metoda asynchroniczna badań Kanadyjczyka, odnotowująca elementy stałe w mozaice zmian, które niezmiennie dotyczą nowości komunikacyjnych. Całego kompleksu metamorfoz zachowań ludzkich nie jesteśmy w stanie uchwycić w pełni. Jednakże trafne wynotowanie jednej obserwacji pomaga zrozumieć cały proces. I tak, jeśli założymy nawet, że algorytmy sieci bądź sztuczna inteligencja niekoniecznie determinują wybory ludzkie, to możemy zaobserwować stałą tendencję natury człowieka-odbiorcy. Wyraża ją trafnie teza o spójności złych wiadomości z większą i lepszą sprzedażą reklam. McLuhan trafnie zauważa, że złe wiadomości (tj. informacje o skandalach seksualnych, aferach finansowych, klęskach żywiołowych i brutalnych zabójstwach) najlepiej promują dobre wiadomości, czyli reklamę. „Złe wiadomości są jak mowa przyciągająca frajerów do namiotu” – to hasło pomaga zrozumieć funkcjonowanie marketingu w komunikacji.

Po trzecie, Kalina Kukielko-Rogosińska wskazuje na aktualność tez McLuhana z innego powodu: uniwersalności. Punktuje tę cechę poruszanej przez niego tematyki, a jej słowa warto przytoczyć bezpośrednio:

Niezależnie od tego, czy myślimy o rewolucji, którą spowodowało pojawienie się pisma fonetycznego, czy o tej, którą wywołał smartfon, w jego pracach możemy znaleźć wiele odpowiedzi na nurtujące nas pytania. McLuhan oferuje bowiem oryginalne spojrzenie na tę tematykę, inspirując do dyskusji nad społecznymi efektami komunikowania w ujęciu znacznie wykraczającym poza badanie przekazywanych przez media treści (Kukielko-Rogosińska 2017, s. 206).

Lektura wstępu do polskich edycji książkowych McLuhana jest nie tylko z wszelkim miar użyteczna. Komentatorzy wprowadzają nas do bogatej spuścizny klasyki medioznawstwa nie bez przyczyny: odnoszą się do jego myśli w kontekście współczesnych sobie zjawisk, poszukują rozwiązań problemów aktualnych i pomagają w zrozumieniu zmian zachodzących niejako cyklicznie w związku z postępem technicznym środków przekazu. Dopomagają w propagowaniu wiedzy o mediach

wśród społeczności *globalnej wioski* i animują do ciągłego interpretowania obserwacji McLuhana.

Bibliografia

- Coupland D. (2009). *Extraordinary Canadians: Marshall McLuhan*. Toronto.
- Chwastyk-Kowalczyk J. (2018). Herbert Marshall McLuhan, Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku, przeł. A. Wojtasik, wstęp G. Godlewski. *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, z. 1 (49), s. 99–102.
- Determinizm technologiczny w ujęciu Marshalla McLuhana. (2015) [<https://cowieszomediach.wordpress.com/2015/03/04/determinizm-technologiczny-w-ujeciu-marshalla-mcluhana/>; 31.07.2023].
- Dr. Eric McLuhan B.Sc., M.A., Ph.D. (b.r.) [<https://www.ericmcluhan.com/>; 27.07.2023].
- Edan T. (2003). *St. Marshall, Mass and the Media: Catholicism, Media Theory and Marshall McLuhan*. Montreal.
- Goban-Klas T. (2000). Pochwała medioznawstwa, czyli renesans McLuhana. *Studia Medioznawcze*, nr 1, s. 9–23.
- Godlewski G. (2021). Wstęp do wydania polskiego. Galaktyka Gutenberga, czyli kosmos Marshalla McLuhana. W: M. McLuhan. *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*, przeł. A. Wojtasik (s. 9–28). Warszawa.
- Gordon W.T. (1997). *Marshall McLuhan: Escape into Understanding: A Biography*. New York.
- Gordon W.T. (2002). Marshall who? [<https://www.marshallmcluhan.com/biography/>; 22.07.2023].
- Gordon W.T. (2006). Editor's Introduction. W: Marshall McLuhan. *The Classical Trivium: The Place of Thomas Nashe in the Learning of his Time*. Berkeley.
- IKP UW. (b.r.). Prof. dr hab. Grzegorz Godlewski [<https://ikp.uw.edu.pl/bio/prof-dr-hab-grzegorzgodlewski/>; 25.07.2023].
- Independent Institute (b.r.). Lewis H. Lapham [https://www.independent.org/aboutus/person_detail.asp?id=728/; 23.07.2023].
- Inventory of the Frank Zingrone fonds (b.r.) [<https://archivesfa.library.yorku.ca/fonds/ON-00370-f0000467.htm>; 25.07.2023].
- Knosala B. (2007). Koncepcja mitu jako zapisu reakcji społecznej na zmianę techniczną u Giambattisty Vico i Marshalla McLuhana. *Przegląd Filozoficzno-Literacki*, nr 1 (22), s. 293–306.
- Knosala B. (2017). Projekt nauki nowej Marshalla McLuhana. Filozoficzne konsekwencje zmian form komunikacji. Kraków.
- Kukielko-Rogozzińska K. (2017). Gutenberg w Galaktyce McLuhana. *Kultura Współczesna*, nr 1 (94), s. 196–206.
- Kukielko-Rogozzińska K. (2014). Między nauką a sztuką. Teoria i praktyka artystyczna w ujęciu Marshalla McLuhana. Warszawa.
- Kukielko-Rogozzińska K. (2013). Naukowiec czy artysta? Polskie interpretacje poglądów Marshalla McLuhana. *Kultura Popularna*, nr 3 (37), s. 160–172.
- Kukielko-Rogozzińska K. (2021). Nota redakcyjna. W: M. McLuhan. *Galaktyka Gutenberga. Tworzenie człowieka druku*, przeł. A. Wojtasik (s. 31–38). Warszawa.

- Lapham L.H. (2004). Wprowadzenie do wydania MIT Press. Wieczna terażniejszość. W: M. McLuhan. *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka* (s. 15–27). Warszawa.
- Lapham's Quarterly (b.r.). Contributor Lewis H. Lapham [<https://www.laphamsquarterly.org/contributors/lapham>; 23.07.2023].
- Logan K.R. (2021). Marshall McLuhan's General Theory of Media (GtoM), His Laws of Media; Comparing Three Kinds of Law. *New Explorations: Studies in Culture and Communication*, vol. 2 (1) [<https://jps.library.utoronto.ca/index.php/nexj/article/view/37372>; 27.07.2023].
- Loska K. (2001). *Dziedzictwo McLuhana między nowoczesnością a ponowoczesnością*. Kraków.
- Marchand P. (1989). *The Medium and the Messenger*. New York.
- Miller J. (1974). *Spór z McLuhanem*, przeł. A.H. Bogucka. Warszawa.
- Redakcja. (1968). *Od redakcji*. W: M. McLuhan. „Środek jest przekazem”. Wybór fragmentów z książki „*Understanding Media: The Extensions of Man*” (s. 1–4). Warszawa.
- Sokołowski M. (red.) (2006). *Definiowanie McLuhana. Media a perspektywy rozwoju rzeczywistości wirtualnej*. Olsztyn.
- Toeplitz Krzysztof Teodor (2023). W: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. VIII (s. 326–329). Warszawa.
- Toeplitz K.T. (1975). Marshall McLuhan – prorok elektronicznego zbawienia. W: *Wybór pism: przekązniki, czyli przedłużenie człowieka. Galaktyka Gutenberga. Poza punktem zbiegu* (s. 5–41). Warszawa.
- Zingrone F., McLuhan E. (2001). Wprowadzenie. W: M. McLuhan. *Wybór tekstów* (s. 7–22). Poznań.

STRESZCZENIE

Marshall McLuhan – teoretyk mediów i komunikacji, klasyk medioznawstwa, twórca pojęcia *globalna wioska* oraz podziału mediów na media zimne i gorące, od lat 60. XX wieku jest jednym z najbardziej znanych uczonych. W 1962 roku ukazała się jedna z jego najpopularniejszych prac „Galaktyka Gutenberga”, w której po raz pierwszy zaprezentował koncepcję *globalnej wioski*. Jego tezy od samego początku były i nadal są przedmiotem wielu dyskusji i przyjmowania wobec nich przeciwnych stanowisk. Wzbudzały zarówno uznanie, jak i kontrowersje. Niniejszy artykuł przedstawia opinie badaczy twórczości Marshalla McLuhana zawarte we wprowadzeniach do jego książek, które zostały wydane w języku polskim. Celem artykułu jest analiza jakościowa wstępów pod kątem ustosunkowania się badaczy do głównych myśli i tez medioznawcy. Pozwala ona na sformułowanie wniosków odnoszących się do spuścizny klasyka medioznawstwa i aktualności jego koncepcji w dobie zmian technologicznych spowodowanych rozwojem sztucznej inteligencji.

Słowa kluczowe: Marshall McLuhan, mcluhanizm, klasyk medioznawstwa, wydania polskie, wstępy do książek